

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ПРОБЛЕМАТИЗАЦІЇ СПІВВІДНОШЕННЯ МЕТАФІЗИКИ І ОНТОЛОГІЇ

Тема співвідношення метафізики та онтології є надбанням ХХ ст. На сьогодні питання тотожності чи відмінності метафізики та онтології є дискусійним та неоднозначним. Для вирішення цього питання необхідно зазирнути в історію виникнення цього питання, що й робить автор, висвітлюючи становлення цієї проблеми до початку саме філософського осмислення, а отже до початку філософської інтерпретації цієї теми.

Ключові слова: метафізика, онтологія, історія філософії

Постановка проблеми. Коли йдеться про онтологію або метафізику, розум зазвичай апелює до певних онтологічних або метафізичних вчень, до філософських персоналій або навіть до певних епох. Звідси, до речі, дисциплінарна проблема співвідношення філософії та історії філософії. Але у ХХ ст. відбулося виокремлення онтології та метафізики як окремих феноменів, вони стали предметом філософської рефлексії. Спочатку позитивістське в широкому значенні, тобто й неопозитивістське також, мислення абортувало їх, а потім через таких велетнів філософування, як М. Гайдеггер та М. Бердяєв, метафізика та онтологія як окремі філософські феномени отримали своє осмислення. Специфічна риса осмислення метафізики та онтології цими філософами полягає у радикальному розмежуванні їх. Так М. Гайдеггер визначав метафізику як фатум європейського мислення, який унеможлиблює *Seinsfrage*, тобто власне онтологію. У той же час М. Бердяєв, усвідомлюючи онтологію як мисленнєву об'єктивацію, намагався побудувати есхатологічну метафізику, яка була б повністю позбавлена об'єктивації.

З цього випливає потреба усвідомити співвідношення метафізики та онтології як автономних філософських явищ. Дослідження співвідношення метафізики та онтології ми знаходимо у російського філософа Ю. М. Романенко «Бытие и естество: Онтология и метафизика как типы философского знания»

(Санкт-Петербург, 2003). Але в цій книзі онтологія та метафізика сприймаються вже як дані, як безпроблемно існуючі філософські феномени. Осмислення самого феномену «протистояння» метафізики та онтології у ХХ ст. не можливе без історико-філософської рецепції становлення цієї проблема, що й визначає **актуальність** дослідження.

Отже, **мета** нашого дослідження полягає у дескрипції розвитку проблеми співвідношення метафізики та онтології.

Об'єктом нашого дослідження є метафізика та онтологія як феномени філософствування, а предметом є аналіз становлення питання співвідношення метафізики та онтології як автономних феноменів філософствування.

Історія виникнення слів «метафізика» та «онтологія» достатньо відома. Ці слова виникли випадково, і скоріше з таксономічних причин, ніж через справу мислення [2, с. 343].

Слово «метафізика» виникло першим і, як зауважує М. Гайдеггер, виникло «від безпорадності, це найменування деякої скрути (мисленнєвої – К. Б.), суто технічний термін, який ще нічого не каже про зміст» [6, s. 58].

Оскільки певною мірою саме слово тлумачить першу філософію Арістотеля, має сенс не ототожнювати «Метафізику» Арістотеля і метафізику як таку. По-перше, сам Арістотель не знав цього слова, і, відповідно, не вживав. По-друге, якби Арістотель знав, що його роботу будуть сприймати як метафізику, то він, мабуть, здивувався б, бо метафізика, тобто те, що за межами природи, на сьогодні сприймається як метафора трансценденції, як аналітика того, що не охоплюється іншими науками, а отже надає *певну* інтерпретацію самої Першої філософії. Так сталося тому, що була перервана традиція тлумачення. Відбувся певний казус: не текст визначав концепт, а навпаки концепт накидував стихійне, «природне» тлумачення тексту. Це підтверджується історичним фактом: вже через декілька десятиліть від того, як Андроннік Родоський (Ανδρόνικος) видав «Метафізику» Арістотеля, Ніколас Дамаський Νικόλαος Δαμασκηνός, 64 до н. е. – 4 н.е.) сприймає метафізику як трансценденцію [10, s. 13].

Ми не будемо вдаватись до ґрунтовного аналізу Арістотелевої думки у «Метафізиці», бо це не стосується безпосередньо теми дослідження. Але вар-

то зазначити, що сам Арістотель займається не стільки роздумами про те, що поза світом, скільки самим цим світом. У «Фізиці» він осмислював світ немовби з середини цього світу, тоді як у «Метафізиці» він осмислює той самий світ, але в цілому.

Арістотель кілька разів звертається до визначення предмета першої філософії. Якщо спочатку – в IV книзі – він чітко писав, що є певна наука, яка досліджує суще як таке і те, що йому властиве самому по собі [1, с. 71], то далі його позиція все більше змінюється у бік сутності. В книзі IX Арістотель пише, що те, що існує основним чином і до чого відносяться всі інші висловлювання про суще, а <саме> – про сутність [1, с. 227]. І далі – в XII книзі – Арістотель відверто розкриває предметне поле свого дослідження, стверджуючи, що предмет цього розгляду є сутність, бо тут робиться спроба встановити начало і причини сутностей [1, с. 318]. Така логіка подій очевидна, адже рух думки йде від зрозумілого і очевидного для недосвідченої, простої людини, тобто від зрозумілого «для нас», до чистої істини, яка зрозуміла «за природою», і очевидна вона вже для людини обізнаної, доки-філософа [1, с. 170]. Усвідомлення сущого як сутності і є усвідомленням світу як цілого. До речі, саме за це й критикував М. Гайдеггер метафізичну традицію, коли визначав метафізику як «запитання над суще, за його межу, так, що ми отримуємо після цього суще для розуміння як таке і в цілому» [7, с. 118].

Трансцендентне тлумачення «Метафізики» Арістотеля порушує логіку самого твору, бо трансцендентність завжди апелює до межі, але де ця межа в «Метафізиці»? Між сущим та богом? Ні. Між сущим та сутністю? Ні. Хоча певні натяки на трансценденцію, звичайно, знаходяться, але вони імпліцитні й не усвідомлюються самим Арістотелем. Як концепт трансценденцію в тексті ми не знаходимо, хоча трансцендентальність як концепт в тексті присутня (як умова досвіду). До того ж треба зауважити, що тема межі найчастіше несе апофатичний сенс, що вступає в протиріччя зі стверджувальним мисленням Арістотеля.

З наведених причин, як це не парадоксально виглядає, «Метафізику» Арістотеля частіше визначають як онтологію (див., наприклад, [2, с. 350]).

Також цікава й повчальна історія виникнення слова «онтологія». Хоча це грецьке слово, греки його ніколи не вживали, бо само слово виникло на початку XVII ст.

Слово «онтологія» (ontologia) було запроваджено німецьким філософом Якобом Лоргардом (Jacob Lorhard, 1561-1609) у 1606 році, коли він видав працю «Ogdoas Scholastica continens Diagraphen Typicam artium: Grammatices (Latinae, Graecae), Logices, Rhetorices, Astronomices, Ethices, Physices, Metaphysices, seu Ontologiae» («Восьмичастинний підручник класичних мистецтв: граматики (латинська та грецька), логіка, риторика, астрономія, етика, фізика, метафізика, або онтологія, що викладені у діаграфічний спосіб» (переклад наш – Б. К.) St. Gallen, 1606). У цьому підручнику для студентів Я. Лоргард вживає слово «онтологія» всього чотири рази і завжди як синонім до слова «метафізика», до того ж, завжди поряд з ним. Оскільки сам твір ані з точки зору змісту, ані з точки зору форми викладу не є новаторським або хоча б оригінальним, то ніщо в ньому не вказує на необхідність запровадження слова «онтологія». Досі остаточно невідомо, з яких причин Я. Лоргард запровадив цей неологізм. Існує дві версії. Перша історична: оскільки він був протестантом, то в такий спосіб пропонував зазначити необхідність оновити цю інтелігібельну сферу [9] і, до речі, взагалі інтелігібельну сферу. Друга стилістична: для пізнього середньовіччя було характерно приділяти велику увагу мовним прикрасам, «серед яких виокремлювались рідкісні слова, архаїзми, неологізми» [8, р. 45] тощо. Не треба забувати, що цей риторичний прийом несе в собі й пояснювальний мотив.

Не менш дивним фактом є те, що вже сімома роками пізніше була видана дисертація Маттіаса Лобетанца (Matthias Lobetantz) «Disputatio ontologica de bono et malo» (Rostock, 1613), де «онтологія», як це видно з назви, є центральним поняттям.

В цьому ж таки 1613 році Рудольф Гьокель (Rudolf Göckel або латиною Goclenius. 1547-1628) видав «Lexicon philosophicum quo tanquam clave philosophiae fores aperiuntur» (Frankfurt, 1613), в якому «онтологія» сором'язливо потрапила лише на маргіналію статті «Abstractio», і ця згадка про онтологію виглядає так: «οντολογια, philosophia de ente seu Transcendentibus» (онтологія, філософія буття або трансценденталій).

Стан «біженецької безпорадності» терміну «онтологія» продовжується до 1647 року, коли Йоганнес Клауберг (J. Clauberg, 1622-1665) видає свою працю

«Elementa philosophiae seu Ontosophia. Scientia prima, de iis quae Deo creaturisque suo modo communiter attribuuntur, distincta partibus quatuor» (Groningen, 1647). З цього часу слово «онтологія» отримує своє специфічне значення. Під впливом картезіанства Й. Клауберг виокремлює три види суцього: суще як мислиме (*ens cogitabile*), суще як дещо (*aliquid*) та суще як річ або субстанціональне суще (*res sive ens substantiale*). Онтологія, або онтософія, має справу з третім видом суцього і в цьому плані виступає як вступ до науки про інтелігібельні речі, іншими словами, до метафізики зразка Р. Декарта. Таким чином, завдяки Й. Клаубергу відбулося дві події. Онтологія отримала статус науки [5, р.112]. З іншого боку, відбулося перше, хоча і не розгорнуте, розмежування метафізики та онтології. Одночасність цих подій суто випадкова, але для нас воно має символічне значення, так виникнення онтології як філософської науки відбувається саме через розмежування метафізики та онтології, коли онтологія інкорпорується до структури метафізики.

Перше змістовне, тобто розгорнуте і системно обґрунтоване, розрізнення метафізики та онтології ми знаходимо у німецького просвітителя Хр. Вольффа (Christian Wolff, 1679-1754), який запропонував структурний опис філософських знань, наявних на той час. Не випадково саме через філософію Хр. Вольфа поняття «онтологія» перетворюється на науковий термін, тобто залучається до наукового дискурсу.

Хр. Вольфф визначає філософію як науку про можливе як можливе і поділяє її відповідно до двох здатностей людини на теоретичну і практичну. Логіка, яку він називає *philosophia rationalis*, є пропедевтикою до цих частин. Далі теоретична філософія (метафізика) поділяється на *metaphysica generalis* (загальну метафізику), яка фактично і є онтологією, та *metaphysica specialis* (рודה або видова метафізика), яка в свою чергу поділяється на космологію (вчення про світ в цілому), раціональну психологію (вчення про душу, тобто непростяжну річ) та природну теологію (вчення про докази та атрибути буття Божого).

Для нас важлива не сама класифікація знань через структуру «*metaphysica generalis – metaphysica specialis*», бо таке розрізнення можна знайти вже в Йоганна Мікраеліуса (J. Micraelius, 1579-1658) (докладніше див.

[4]), а інтерпретація Хр. Вольффом онтології. Для нього онтологія – це не стільки вчення про суще, скільки про саме можливе як можливе («*Quod possibile est, ens est*»), тобто він не обмежував предмет онтології актуальним, або наявним, сущим, а розширював це предметне поле, додаючи суще, якого вже або ще нема. Таким чином, Хр. Вольфф «звільняє філософію від кайданів дійсності» [3, с. 38]. Але онтологічне мислення не є маренням або фантазуванням. Хр. Вольфф визначає онтологічне мислення через логічний принцип несуперечності, бо, здається, лише те і може існувати, що не несе в собі логічної суперечності. Разом з тим онтологія, або загальна метафізика, не є самодостатньою, вона має завершитися в родовій метафізиці, яка вже підкорюється іншому логічному принципу, а саме принципу достатнього обґрунтування Ляйбніца. Якщо загальна метафізика розмірковує про можливість як таку, то родова метафізика мислить про те, як можлива певна предметна сфера у її актуальності. Таким чином, ми бачимо, що Хр. Вольфф не просто дає якусь структуру філософського знання, а «виводить» її з певної філософської системи, в даному випадку застосовуючи елементи філософії Ляйбніца.

Вольффіанська філософська таксономія філософського знання цікава не лише тим, що вона зазначає співвідношення між метафізикою та онтологією (як відношення між цілим і частиною), а й тим, що саме така таксономія й «обґрунтувала» синонімічність термінів «метафізика» та «онтологія». Річ у тім, що в ХІХ ст., яке б ми назвали століттям емансипації, науки, що вважалися філософськими, утвердились як самостійні і, відповідно, полишили лоно філософії (а іноді навіть виступили проти неї). Якщо *metaphysica generalis* займалась спекулятивною філософією, тобто «споглядала» можливість як можливість, то *metaphysica specialis* була залежна від емпіричних даних, бо вона намагалася пояснити, як ці емпіричні дані (досвід) можливі. І у ХІХ ст. численність емпіричних даних вимагала їх власного осмислення. Так, раціональна психологія остаточно сформувалася як окрема наука у працях В. Вундта (Wilhelm Maximilian Wundt, 1832-1920). Космологія перетворилася на астрономію та астрофізику, а природна теологія (завдяки протестантській думці) – у релігієзнавство. Наукова емансипація успішно реалізовувалася, з одного бо-

ку, завдяки кантівській критиці саме розділів *metaphysica specialis*, з іншого боку, завдяки позитивізму. Звідси видно, що предметне поле метафізики у ХІХ ст. звужилося до *metaphysica generalis*, тобто онтології. Якщо до Хр. Вольффа метафізика та онтологія знаходились у відношенні тавтології, тобто порожньої синонімічності, яка була абсолютно безплідною, то після нього метафізика та онтологія перейшли у відношення тотожності, тобто вони утримують формальне розрізнення, але внутрішньо тотожні. Цей дивний стан співвідношення ми й знаходимо у сучасних словниках.

Також треба зазначити, що прецедент експлікації співвідношення метафізики та онтології у філософії Хр. Вольффа є показовим. Сам Хр. Вольфф не ставив собі за мету розмежувати і в цій розмежованості утримати специфічне співвідношення, він це зробив певною мірою випадково, вирішуючи власні філософські проблеми. Випадковість розмежування полягає у тім, що це аж ніяк не предмет класифікації. Класифікація за своєю суттю не шукає меж, вона намагається об'єднати розрізнене. Класифікація – це ранжування за певним принципом, який може бути й неусвідомлений. Цей принцип виконує об'єднувальну та пояснювальну функцію. Саме тому при певних історичних трансформаціях замість диференціації терміни перетворюються у синоніми.

Отже, випадковість виникнення й у змістності слів «метафізика» та «онтологія» робить їх вільними від концепцій різних філософів й філософувань певних мислителів, що залучали ці слова до власного вжитку. Таке вільне існування цих слів, а також велика їх значимість робить ці слова цікавим об'єктом дослідження.

Тема співвідношення метафізики та онтології, що фактично виникла у ХVІІІ ст., потребувала власного серйозного осмислення. Це осмислення було започатковано І. Кантом, а тематичного вигляду отримало лише у ХХ ст.

Список використаних джерел

1. Арістотель Метафізика / [пер. с древнегреч. А. В. Кубицкого]. – М. : Эксмо, 2006. – 608 с. – (Антология мысли).

2. Греческая философия: [в 2-х томах]. – Т.1. / М. Канто-Спербер, Дж. Барнз, Л. Бриссон и др; [под ред. М. Канто-Спербер; пер. с фр. В. П. Гайдамака, М. А. Графовой; прим. В. П. Гайдамака]. – М. : Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 2006. – 499 с.
3. Шнайдерс В. Deus est philisophus absolute summus. О философии Христиана Вольфа и понятия философии / В. Шнайдерс; [Пер с нем. и ком. О. М. Зелениной; научн. ред. Г. Л. Тульчинский] // Философский век. Альманах. Вып. 3. Христиан Вольф и русское вольфианство. / [Отв. ред. Т. В. Артемьева, М. И. Микешин]. – СПб. : СПб НЦ, 1998. – С. 15–46.
4. Birth of a New Science: the History of Ontology from Subrez to Kant / by Raul Corazzon [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ontology.co/history.htm>
5. Gilson E. Being and Some Philosophers / Etienne Gilson. – Toronto : Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1952. – 246 p.
6. Heidegger M. Die Grundbegriffe der Metaphysik. Welt – Endlichkeit – Einsamkeit / Martin Heidegger // Heidegger M. Gesamtausgabe. – Band 29/30. – Frankfurt am Main : Vittorio Klostermann, 1983. – 542 s.
7. Heidegger M. Was ist Metaphysik? / Martin Heidegger // Heidegger M. Gesamtausgabe. – Band 9. – Frankfurt am Main : Vittorio Klostermann, 1976. – S. 103–122.
8. McKnight G. H. The Evolution of the English Language from Chaucer to the Twentieth Century / G. H. Mc Knight. – N.-Y. : Dover Publications, Inc., 1968. – 433 p.
9. Øhrstrøm P., Uckelman S. L., Schärfe H. Historica land Conceptual Foundation of Diagrammatical Ontology [Электронный ресурс] / Peter Øhrstrøm, Sara L. Uckelman, Henrik Schärfe. – Режим доступа: <http://www.ilic.uva.nl/Research/Reports/PP – 2007 – 17.text.pdf>.
10. Schmidinger H. Metaphysik: ein Grundkurs / Heinrich Schmidinger. – Stuttgart ; Berlin ; Köln : Kohlhammer, 2000. – 392 s.

Козак Б. В. Исторические источники проблематизации соотношения метафизики и онтологии

Тема соотношения метафизики и онтологии утвердилась в XX в. Сегодня вопрос тождества или различия метафизики и онтологии спорный и неоднозначный. Для решения этого вопроса необходимо исследовать историю этого вопроса, что и делает автор, раскрывая развитие данной темы до её философского осмысления, т.е. до её философской интерпретации.

Ключевые слова: метафизики, онтология, история философии.

Kozak B. V. Historical sources problematisation of correlation of metaphysics and ontology

Subject correlation of metaphysics and ontology are the heritage of the twentieth century. Today, the question of identity or difference of metaphysics and ontology is controversial and ambiguous. To solve this question we must look into the history of this issue. It is done by the author when he describes development this problem before philosophical reflection, and consequently before the philosophical interpretation of this issue.

Keywords: metaphysics, ontology, history of philosophy.